

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

Facultatea de Istorie și Geografie

Școala Doctorală de Științe Socio-Umane

**Dogma fantomei din mașină și metafora minții – computer, o perspectivă
controversată în lumina noilor tehnologii**

Rezumat

Conducător științific:

Prof. univ. dr. Bogdan POPOVENIUC

Doctorand:

POPOVICI Florin George

2022

Punctul de plecare al prezentei lucrări este plasarea într-un raport de conjuncție a două expresii – «dogma fantomei din mașină» și «metafora minții-computer» – cu scopul de a aduce în obiectivul analizei filosofice asumția principală a paradigmei computaționale, aceea potrivit căreia mintea este concepută ca un program de computer. Obiectivul mai amplu este acela de a întemeia ideea că noile tehnologii sunt modalități dualiste și, în egală măsură, metaforice de a concepe natura umană. Lansăm ipoteza că o astfel de paradigmă se sprijină pe două predispoziții cognitive și atitudinale înrădăcinate în structura gândirii omenești: pe de-o parte, tendința de a apela la modalitatea metaforică de descriere a raportului dintre minte și corporalitate, iar pe de altă parte, o particularitate pe care optăm să o numim „seducția dualistă”, înțeleasă ca propensiune către acceptarea unei substanțe nonfizice în paralel cu cea fizică. Însăși cele două expresii prezente în titlul lucrării – «fantomă din mașină» și «mintea-computer» – sintetizează specificul controversat al unei teme filosofice clasice: pe de-o parte, dificultatea unei soluții satisfăcătoare pentru problema raportului dintre materie și spirit, pe de altă parte, tendința de a stabili puncte de similaritate între gândire și succesiunea de procese, operații și calcule inferențiale pe care le desfășoară computerele digitale.

Metodologia utilizată pe parcursul prezentei lucrări constă în lectura în cheie filosofică, analiza și interpretarea unor perspective auctoriale din domeniul vizat, cu scopul stabilirii gradului lor de întemeiere și credibilitate argumentativă. Ne-am străduit ca, în urma parcurgerii unui corpus valoros de lucrări, să identificăm elementele comune și diferențele specifice pe tema aleasă – modul de gândire dualist și metafora computațională – astfel încât să ne consolidăm propria perspectivă asupra temei abordate.

Expresia «fantomă din mașină» poate fi considerată emblematică pentru un tip specific de raportare la relația dintre gândire și materie, modalitate ce se situează în centrul unei ample istorii filosofice: gândirea dualistă. Chiar dacă presupusele virtuți ale dualismului au fost problematizate cu precădere la mijlocul secolului al XX-lea, orientarea riscă, în contextul tehnologic actual, să redobândească relevanță. Admitem că sintagma în cauză, dincolo de contextul istoric determinat în care survine, redevine actuală printr-un efort de recontextualizare, mai exact prin asocierea ei cu domeniul complex al inteligenței artificiale. Efortul cercetătorilor din sfera IA de a transpune spiritul (*ghost*) sau gândirea (*thinking*) în artefacte, dispozitive sau mașinării (*machines*), altfel spus, de a produce replici inteligente sau conștiente ale umanului, îi situează pe aceștia în însăși miezul unui nou dualism. Cealaltă expresie din conjuncția prezentă în titlul lucrării noastre,

«mintea-computer», rezumă o modalitate de aprehendare a minții omenești „ca și cum” (lb. germ. *als ob*) ar fi un program de computer, concept paradigmatic pe care intenționăm să-l supunem unei analize și eventuale reinterpretări în cheia actualității tehnologice. Considerăm că metafora computațională, pe lângă faptul că reprezintă ideea propulsoare a numeroaselor demersuri de cercetare din arealul inteligenței artificiale, este în măsură să ofere traiectorii și deschideri reflexive interesante și deloc lipsite de valoare. În urma cartografierii unui teritoriu vast de controverse și polemici referitoare la problema raportului dintre corp și minte, ne propunem să creionăm avantajele și dezavantajele pe care ethosul computațional îl aduce cu sine în privința înțelegerii umanului, înscriind efortul nostru într-un context tehnologic aflat într-o permanentă transformare.

Primul capitol al lucrării noastre stabilește coordonatele specificului dualist-metaforic al naturii umane, perspectivă în care angrenăm nu doar temeuri de ordin filosofic, dar și considerații psihologice, lingvistice, neurobiologice și culturale menite să confere un surplus de credibilitate unei astfel de conjecturi. Admitem *ab initio* că metafora nu trebuie considerată doar un instrument lingvistic, o instanțiere exemplară a limbajului figurat sau un artificiu retoric menit să îmbogățească textul sau discursul cu un plus de expresivitate. În accepțiunea ei tradițională, metafora este o comparație subînțeleasă prin care „cuvântul-imagie sau reprezentare” înlocuiește „cuvântul-obiect sau realitate”, altfel spus, se stabilește o legătură de similaritate între un „domeniu-țintă” și un „domeniu-sursă”. Metafora este o modalitate cognitivă și descriptivă îndelung frecventată în universul de discurs al concretizărilor culturale, literar-artistice, teatrale, cinematografice etc. Mai mult, datorită gradului ei de atractivitate ridicat, ea pătrunde până și în registrul cercetărilor teoretico-empirice care au ca obiect clarificarea relației dintre minte și corporalitate. Registrul discursiv care abordează stările și procesele mentale, totodată reflecțiile care vizează raportul dintre inteligența umană și inteligența artificială, este permeabil față de formulările și expresiile metaforice. Grație tehnologiei, un aspect controversat al naturii umane, extrem de dificil în privința cercetării, mintea, este livrat descrierilor ce apelează la un referențial aflat „la îndemână”: computerul. O asemenea modalitate de înțelegere a gândirii omenești survine în prelungirea unui lung șir de metafore ce vizează descrierea mentalului: metafora ceasornicului, metafora pneumatică sau hidraulică, metafora releului sau termostatului, metafora motorului, metafora automatului cibernetic ș.a.m.d. Abordarea filosofică a metaforei ne permite să stabilim convergențe și legături ideatice interesante cu o serie de domenii culturale valoroase precum filosofia limbajului, lingvistica, estetica, teoria critică, literatura, filmul ș.a. Datorăm inspirația

unei astfel de abordări expresiilor folosite de Gilbert Ryle într-o lucrare clasică pentru filosofia secolului al XX-lea, *The Concept of Mind* (1949), volum în care gânditorul britanic remarcă faptul că problema mentalului este vulnerabilă în fața descrierilor metaforic-dualiste. Regizând un atac la adresa filosofiei carteziene, vinovată pentru instituirea dogmei numite „the ghost in the machine”, Ryle își propune *de facto* să consolideze pilonii de susținere ai unui alt edificiu dogmatic, cel al behaviorismului logico-analitic.

Atenția sporită pe care o acordăm metaforei pe parcursul primului capitol al lucrării este întemeiată pe ideea că aceasta este valoroasă în registrul descriptiv al raportului dintre minte și corporalitate, mai ales în contextul re poziționării tehnologice a respectivului raport. În sprijinul acestei idei, procedăm la o inventariere a unora dintre cele mai importante metafore ce au orientat, de-a lungul timpului, modul de înțelegere și descriere a mentalului. Pentru a dobândi un plus de consistență argumentativă, optăm să apelăm, în demersul nostru, la autoritatea lui Robert J. Sternberg, autorul unei lucrări expresiv intitulată *Metaphors of Mind: Conceptions of the Nature of Intelligence*, apărută în debutul ultimului deceniu al secolului trecut. În volumul menționat, Sternberg, distinsul profesor de la Yale University, descrie cele mai importante metafore referitoare la mental: metafora geografică, computațională, biologică, epistemologică, antropologică, sociologică și sistemică, totodată admite că teoriile inteligenței sunt ghidate de ceea ce numește ”metaforele latente ale minții (*underlying metaphors of mind*)”. Tot în această primă parte a lucrării noastre, considerăm oportună stabilirea unei legături conceptuale între *metaforă* și *experimentul mental*, pe care le admitem drept dispozitive cognitive orientate spre aceeași finalitate: înțelegerea și descrierea mentalului. Dintr-o perspectivă a extensiunii logice, plasăm *experimentul mental* ca specie a genului *modalitate metaforică de descriere* sau, altfel spus, ca expresie simptomatică a gândirii metaforice. În acest loc, oferim credit unui reputat filosof al minții, Daniel C. Dennett, pentru care experimentul mental este în măsură să impulsioneze gândirea prospectivă. Autor a peste șaptezeci de volume ce și-au câștigat notorietatea, Dennett descrie experimentul mental în limbaj metaforic, situându-l printre „pompele intuitive (*intuitive pumps*)”, acele instrumente menite să declanșeze și să susțină cercetările teoretico-empirice, „moduri prostetice de extindere a imaginației și de menținere a concentrării aflate la îndemână (*handy prosthetic imagination-extenders and focus-holders*)”. Intenția noastră, pe parcursul primului capitol, este aceea de a argumenta ideea că, deși metafora dispune de o reputație notabilă în arealul literar-artistic, alături de alte figuri și mijloace retorico-lingvistice, ea poate fi asumată

și ca instrument descriptiv valoros din punct de vedere filosofic. Printre temeiurile unei astfel de angajări filosofice a metaforei enumerăm stabilirea de corelații și legături conceptuale îndrăznețe, deschiderea unor fronturi inedite de investigare, potențarea demersului cognitiv și înscrierea acestuia pe traiectorii virtuale imprevizibile. Considerăm că însăși identificarea gândirii omenești cu un program de computer sau procesele desfășurate într-o mașinărie de calcul – teza-nucleu a paradigmei computaționale – reprezintă concretizarea exemplară a manierei metaforice de descriere a relației consacrate dintre minte și corporalitate. În privința *metaforei minții – computer*, un merit semnificativ al acesteia este acela că reușește să conecteze efortul speculativ al filosofiei cu intenții epistemologice și domenii culturale relativ distincte: informatica, cibernetica, științele naturii, dar și semiotica, lingvistica, estetica, retorica, teoria critică ș.a. Dacă fiecare disciplină dintre cele menționate anterior dispune de un obiect de studiu, finalități, metode, instrumente și proceduri specifice, metafora minții – computer face posibilă stabilirea de convergențe și corelații prolifere în plan intelectual, deschizând astfel direcții reflexive inedite.

Pentru a fundamenta ideea că dualismul referitor la natura umană reprezintă o particularitate constantă și totodată dificil de evitat în ceea ce privește străduința de a-l descrie pe om, inițiem cel de-al doilea capitol al lucrării noastre cu o explorare critică a „atacului” behaviorist orchestrat de filosoful britanic Gilbert Ryle la adresa cartezianismului¹. Luarea de poziție ce-l are ca autor pe Ryle se concretizează în identificarea neajunsurilor „doctrinei oficiale” de inspirație carteziană. Demersul rylean vizează deconspirarea vulnerabilităților dogmei originare în gândirea lui Descartes potrivit căreia „cu excepția idiotoșilor și a persoanelor nou-născute, orice persoană umană posedă atât un trup, cât și o minte. Trupul său și mintea sa se găsesc, de obicei, împreună, iar după moartea trupului, mintea poate continua să existe și să funcționeze.”² Urmărim să stabilim și să descriem, în primă instanță, coordonatele argumentative – teza și temeiurile ce o susțin – formulând totodată o serie de observații critice referitoare la presupusa legitimitate a acestui atac. Circumscriem în această secțiune argumentul logicianului britanic în contextul mai amplu al *Zeitgeist*-ului³ în care a fost conceput, totodată atribuim acestuia o resemnificare legitimă prin plasarea lui în orizontul de discurs filosofic al actualității. Rațiunea unei astfel de reconsiderări se

---

¹ Demersul explică prezența în titlul lucrării noastre a expresiei „o perspectivă controversată”, înțelegând prin aceasta intenția reasezării dualismului de factură carteziană în contextul dezbaterilor actuale referitoare la tehnologia informației și a comunicării.

² Gilbert Ryle, *The Concept of Mind*, Hutchinson of London, 1975, p. 11.

³ Expresia în limba germană, tradusă de obicei prin „spiritul epocii”, este înțeleasă ca sintetizând climatul intelectual, moral și cultural al unei perioade istorice date.

întemeiază pe convingerea că este posibilă și legitimă stabilirea unei legături ideatice pe de-o parte, între problema raportului corp-minte, împreună cu succesiunea de soluții filosofice oferite acesteia, pe de altă parte, cercetările din sfera inteligenței artificiale. În acest sens, considerăm oportună stabilirea unor corelații între subiectul disputat în filosofia minții (*raportul minte-corp*) și aspecte precum pluralitatea semnificațiilor atribuite conceptului de „mașină” (*machine*) sau „automat” (*automaton*) într-o suită de opere reprezentative, statutul mentalului în cadrul unor experimente de gândire celebre, precum „jocul imitației”, „creierul din cuvă”, „camera chinezească” ș.a. Într-un astfel de context discursiv, pregătim terenul pentru a pătrunde în articulațiile teoretice și practice ale paradigmei computaționale, a cărei hegemonie o corelăm cauzal cu ascensiunea, succesul și declinul behaviorismului. Pledăm pentru ideea că, indiferent dacă vorbim despre dualismul substanțialist sau despre versiuni ce încearcă să-l depășească în manieră reduționistă, precum materialismul funcționalist, epifenomenalismul sau alte luări de poziție din filosofia minții, acestea trebuie interpretate, în ciuda promotorilor ce asumă pretenții dogmatice, ca fiind simple demersuri descriptive failibile, amendabile critic, și nu ca manifestări ultime de a descrie realitatea, inclusiv natura umană. De asemenea, argumentăm ideea că dezvoltarea accelerată a noilor tehnologii informaționale, în speță cercetările din sfera Inteligenței Artificiale Tari (*strong AI*), face posibilă resuscitarea dualismului, mai mult, constituie o revalorificare a valențelor filosofice ale acestuia, sub forma a ceea ce optăm să numim «neo-cartezianism tehnologic». Atâta timp cât mintea este echivalată cu un sistem formal (*software*) prin care sunt manipulate date și informații conform cu un set de reguli și instrucțiuni (asumpție computațională de bază), atunci implementarea programului mental trebuie să fie concepută ca fiind independentă de suportul material al corporalității. „Mașinăria din carne” (*meat-machine*) sau *hardware*-ul biologic devine o entitate distinctă, separată, astfel încât să poată face obiectul unei succesiuni de procedee, tehnici și operații ce au ca finalitate ameliorarea, perfecționarea sau augmentarea suportului material, în paralel cu îmbunătățirea capacităților sau funcțiilor cognitive.

În cel de-al treilea capitol, intitulat *Fantoma din mașina cuantică*, poziționăm dualismul în registrul reinterpretărilor posibile, mai exact într-un viitor ce se întrevide datorită cercetărilor din domeniul mecanicii cuantice. Mecanica cuantică, dincolo de formalismele matematice complicate, poate fi considerată o modalitate metaforică de a sonda adâncimile lumii subatomice și, implicit, ale mentalului. Motivul opțiunii noastre este acela că, cel puțin în anumite variante – versiunea propusă de Henry P. Stapp sau aceea aparținându-le lui Roger Penrose și Stuart Hameroff – fizica

cuantică oferă, dincolo de formalismul matematic riguros, o serie de implicații filosofice valoroase. Una dintre aceste consecințe este descrierea unui tablou al lumii în care conceptul de „minte” sau „conștiință” nu mai este stigmatizat sau chiar supus unei prohibiții lingvistice, precum în descrierile fizicii clasice. O astfel de descriere este în măsură să genereze, printre efectele implicite, și pe cel al revigorării dualismului. La nivelul micro-fizic localizat în structura de profunzime a citoscheletului neuronilor se produc efecte cuantice ce fac posibilă apariția fenomenului conștiinței. Un aspect extrem de important este acela că fizica cuantică slăbește legitimitatea raportului de identitate instituit prin paradigma computațională între gândire și calculul matematic. Conștiința nu mai poate fi admisă în mod reduționist ca o succesiune de calcule susceptibile de a fi reproduse, simulate, modelate în artefactele sau în sistemele noastre de inteligență artificială.

Tabloul cuantic al lumii permite asumarea și, în aceeași măsură, depășirea dualismului clasic⁴ prin diluarea diferențelor ontologice și epistemologice dintre cele două entități: minte și materie. Grefat pe articulațiile și principiile mecanicii clasice, dualismul întâlnește paradigma cuantică, o astfel de întâlnire aducând schimbări majore în tabloul mentalului, tablou în care își fac loc termeni cu un grad de dificultate sporit, precum „funcție de undă”, „salt cuantic”, „colaps cuantic”, „superpoziție” etc. De asemenea, cele două aspecte fundamentale ale lumii sunt situate într-un raport de complementaritate asemănător celui postulat de Niels Bohr cu privire la undă și particulă. Mai mult, ca mod de raportare alternativ la ceea ce înseamnă universul mentalului, fizica cuantică permite reabilitarea termenilor „proscriși” în științele naturii: „conștiință” (*consciousness*), „percepție conștientă” (*conscious awareness*), „calități subiective [ale experienței conștiente]” (*qualia*), „înțeles” (*meaning*) etc., provocându-ne să admitem că rezultatele cercetărilor depind într-o măsură semnificativă de intențiile și predicțiile noastre, de tipul observațiilor întreprinse, de natura limbajului și a instrumentelor folosite, pe scurt, de maniera experimentală la care apelăm. O astfel de modalitate de descriere a mentalului merită să fie investigată mai în detaliu, aspect cu care ne ocupăm în prezenta secțiune a lucrării. Operăm o descindere critică în gândirea câtorva filosofi și cercetători cuantici consacrați pentru a descoperi principalele articulații ale modelului descriptiv cuantic propus de aceștia cu privire la raportul corp

---

⁴ Considerăm, oricât de îndrăzneț, demersul cuantic ca fiind similar celui hegelian, exprimat generic prin conceptul filosofic german de *Aufhebung* și înțeles ca manieră unică prin care teza și antiteza sunt depășite și asumate (*aufheben*) în sinteză.

– minte. Nu facem abstracție nici de modul în care un astfel de domeniu extrem de complex a pătruns în literatura de popularizare, cu efecte dintre cele mai neașteptate.

În capitolul patru al lucrării noastre, inferăm concluzia îndrăzneță conform căreia dualismul interacționist nu reprezintă nici pe departe o dogmă lipsită de virtuți filosofice, ci mai curând este concretizarea exemplară a unui *pattern* de factură metaforică capabil să ofere direcții de cercetare interesante atât în plan speculativ, cât și în registrul studiilor fundamentate empiric. Descrierea tabloului lumii înconjurătoare și a locului nostru în arhitectura realității, astăzi, când existența omenească înglobează perspectiva singularității, a trans- și postumanismului, nu poate face abstracție nici de tiparul gândirii dualiste, nici de maniera metaforică de descriere. Asistăm chiar la o răsturnare a particularităților ontologice deținute de elementele angajate în raport: corpul este cel care dobândește, datorită evoluției galopante a tehnologiei, statutul de existență spectrală, „fantomatică”, în măsura în care pierde din relevanță în economia ecuației umanului, cel puțin în variantele trans- și postumaniste. Transformată într-un *summum* de informații, mintea „migrează” din învelișul organic, biologic, natural, către cel tehnologic, sintetic, construit sau manufacturizat. În această secțiune întreprindem o incursiune în realitatea postumanistă cu scopul de a stabili în ce măsură dualismul este revigorat și resemnificat sub forma a ceea ce numim „neo-dualismul tehnologic”.

Consacrăm ultimul capitol al prezentei lucrări investigării unuia dintre fenomenele culturale recente, fenomen sintetizat în expresia *popular culture*. Premisa de la care debutează demersul nostru este aceea că există manifestări specifice culturii pop care înglobează asumptii și implicații filosofice valoroase, cu condiția transformării lor în obiecte de studiu și reflecție critică. Mai mult, atâta timp cât scrierile literare, seriarele și producțiile de televiziune pot fi concepute drept producții metaforice care solicită interpretări în cheie simbolică, acestea sunt terenul ideal pentru descoperirea sensurilor și semnificațiilor atribuite conceptului de *minte și/sau conștiință*. Pentru atingerea unui astfel de deziderat, procedăm la investigarea unei suite de instanțieri ce aparțin discursului cultural al actualității, atât scrieri literare emblematice pentru genul științifico-fantastic, cât și seriarele de televiziune sau producții cinematografice relevante. Toate aceste ilustrări întăresc ideea că, în calitatea ei de unealtă cognitivă valoroasă în registrul filosofic, metafora reprezintă o modalitate utilă pentru a traduce în limbajul accesibil al concretului o suită de idei abstracte de mare complexitate referitoare la universul mentalului. Scrierile din literatura *science-fiction (cyberpunk)*, seriarele de televiziune sau producțiile cinematografice sunt reprezentări într-

o manieră accesibilă a raportului dintre corp și minte, *experimente mentale* traduse în imagini cu certe veleități filosofice. Considerăm, în această parte a cercetării noastre, literatura și filmul ca fiind premisele unor dezbateri și discuții polemice utile cu privire la rolul și consecințele cercetărilor din sfera inteligenței artificiale, forme accesibile de discurs tehnofilosofic centrat, de pildă, pe ideea deopotrivă fascinantă și îngrijorătoare a *Singularității*. Neglijarea unor astfel de modalități de expunere a ideilor filosofice este în măsură să atragă după sine dezavantaje sau pierderi consistente în registru intelectual. Tot în această parte, punem sub obiectivul analizei critice condițiile de posibilitate ale existenței „artistului digital”, altfel spus ale artefactului capabil să producă mesaje cu valoare estetică. O astfel de posibilitate implică drept consecință notabilă faptul că omul ar fi pus în situația de a-și pierde exclusivitatea deținută asupra domeniului creațiilor culturale, ceea ce pentru noi nu este decât o altă instanțiere a modului de gândire metaforizant-dualist.

Una dintre virtuțile pe care le asumăm prin lucrarea noastră rezultă din străduința trans- și interdisciplinară de a conecta domeniul teoretic-speculativ al filosofiei, pe de-o parte, cu o serie de rezultate și contribuții înregistrate în cercetările empirice întreprinse de știință și tehnologie, pe de altă parte, cu literatura științifico-fantastică, filmul și cinematografia. Intenția noastră este aceea de a reînscris pe coordonatele actualității un subiect filosofic valoros, acela al raportului dintre minte și corporalitate, totodată de a reconsidera relația dintre om și lumea înconjurătoare, în lumina progreselor și controverselor suscitade de către noile tehnologii informaționale. Metafora rămâne fără îndoială un mod eminentamente uman de abordare a lumii și a propriului sine, o manieră de înțelegere și descriere literară, filosofică și chiar științifică a complexității naturii noastre. Ea permite punerea în relație a reflecției filosofice îndrăznețe cu invențiile și creațiile tehnologice astfel încât, după un parcurs investigativ de mai mică sau mai mare anvergură, să ne întoarcem la noi înșine cu informații și experiențe valoroase despre noi și despre locul nostru în lume.